

Ο ηδονισμός της καβαφικής ποίησης και η κριτική: από τη σκανδαλοθηρία ως την αμηχανία

Φοβούμαι πως κινδυνεύει πολύ η κρίση μας όταν δεν βλέπουμε παρά την ανηθικότητα στους συγγραφείς [...] που μίλησαν για τα πράγματα τα λεγόμενα σκανδαλώδη. (Γ. Σεφέρης, Δοκιμές, Α', 408)

Είναι κοινή, νομίζω, διαπίστωση ότι ο ηδονισμός συνιστά την πιο έντονη οσμή και γεύση της καβαφικής ποίησης και ότι τα «ηδονιστικά» ποιήματα συγκροτούν ποσοτικά και ποιοτικά ένα αξιόλογο corpus.¹ Ενδεικτικό είναι το ότι στον *Πίνακα λέξεων των 154 ποιημάτων*, το λήμμα *ηδονή* έχει 30 παραπομπές – ανήκει δηλαδή στις λέξεις με πολύ υψηλή συχνότητα.²

1. «Ηδονιστικά» ονομάζω, ειδικότερα, εκείνα τα ερωτικά ποιήματα στα οποία προβάλλεται ή υπονοείται η γενετήσια ορμή, είτε ως εκπληρωμένη πράξη του παρόντος ή του παρελθόντος, είτε ως φαντασίωση ή επιθυμία (βλ. και σημ. 15). Τη διάκριση μεταξύ ηδονιστικών και ερωτικών ποιημάτων την έχει κάνει, ήδη στα 1918, ο Αλέκος Σεγκόπουλος, κατατάσσοντας τα ποιήματα του Καβάφη στις εξής έξι «περιοχές»: *Ιστορικά, Ηδονικά, Τεχνικά [= ποιήματα ποιητικής:], Σκέψεως, Αισθηματικά, Εντυπώσεις* (βλ. Γ. Π. Σαββίδης, *Μικρά Καβαφικά*, Β', Αθήνα, Ερμής, 1987, 252).
2. Βλ. Ξ. Α. Κοκόλης, *Πίνακας λέξεων των 154 ποιημάτων του Κ. Π. Καβάφη*, Αθήνα, Ερμής, 1976, σ. 36 και 77. Βέβαια, ο ηδονισμός σηματοδοτείται και από πολλές ακόμη λέξεις, όπως *σάρκα* (14 παραπομπές), *κρεβάτι* (8), *ηδονικός* (7), *κραϊπάλη* (4), *ηδονίζομαι*, *ηδονισμός*, *ηδονιστής* (από 1 παραπομπή) κ.ά.

Από τους χρονολογικούς πίνακες σύνθεσης και δημοσίευσης των ποιημάτων, προκύπτει πως ο Καβάφης γράφει ηδονιστικά ποιήματα από το 1892. Μέχρι το 1910 έχει γράψει τουλάχιστον είκοσι δύο, αλλά έχει δημοσιεύσει μόνο δύο· δώδεκα θα τα δημοσιεύσει μετά το 1911, ενώ τα υπόλοιπα οκτώ θα παραμείνουν ανέκδοτα. Από τον Πίνακα του Επιμέτρου προκύπτει ότι η δημοσίευση αυτών των ποιημάτων πυκνώνει ιδίως μετά το 1915. Το συμπέρασμα είναι προφανές: ο Καβάφης αναβάλλει επί μακρόν τη δημοσίευση των ηδονιστικών ποιημάτων του. Εύλογα γεννάται το ερώτημα, αν οι λόγοι που υπαγόρευαν την αναβολή έχουν να κάνουν με την καλλιτεχνική συνείδηση του ποιητή που ενδιαφερόταν για την αρτιότητα και την υποδοχή του έργου του ή και με τον χαρακτήρα του: τη δειλία που του καταλογίζουν, και που θα τον ανάγκαζε να λογαριάζει τον κοινωνικό αντίκτυπο της προκλητικής θεματολογίας της ποίησής του. Η απάντηση στο ερώτημα είναι περισσότερο σύνθετη από όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως, και συνδέεται με την ιδιομορφία της εκδοτικής πρακτικής του Καβάφη – θέμα για το οποίο παραπέμπω στη θεμελιώδη εργασία του Γιώργου Σαββίδη.³

Η κριτική ανακάλυψε τον ηδονισμό της ποίησής του ήδη από το 1917, και, ίσαμε σήμερα, συχνά τον ανήγαγε σε αποκλειστικό ή βασικό θέμα της. Σχηματοποιώντας τα πράγματα, θα έλεγα ότι, στα πρώτα χρόνια του Μεσοπολέμου (στα οποία θα περιοριστούμε σήμερα), οι κριτικές τοποθετήσεις μπορούν να υπαχθούν σε δύο κύριες ομάδες: στην πρώτη ανήκουν οι κριτικοί που είδαν τον ηδονισμό της καβαφικής ποίησης ως

3. *Οι καβαφικές εκδόσεις. Περιγραφή και σχόλιο. Βιβλιογραφική μελέτη*, Αθήνα, Ίκαρος, 1992 (1^η Ταχυδρόμος, 1966), ιδίως σ. 163-212.

εκδήλωση του αισθητισμού ή και της βιοθεωρίας που αναδύεται από το έργο του, ενώ στη δεύτερη όσοι τον συνέδεσαν με την ερωτική ζωή του ιδίου του Καβάφη. Έργο και βίος σε σύζευξη. Το ένα, τεκμήριο και μέσον αποκάλυψης του άλλου. Εδώ, έχει κανείς την αίσθηση ότι κάποτε υποφώσκει κάποια σκανδαλοθηρική διάθεση που, είτε εκ προθέσεως είτε όχι, προσπαθεί να μειώσει την αξία του ποιητικού του έργου. Όμως η κριτική παραγνώρισε κάτι πολύ απλό: ότι η ερωτική ζωή του ανθρώπου δεν περιορίζεται –ευτυχώς– στις πραγματοποιημένες μόνον ηδονές, αλλά εκτείνεται και στις φαντασιώσεις· πράγματι, στην περίπτωση Καβάφη, όπως ο ίδιος εξομολογείται, ο ηδονισμός της ποίησής του έχει συχνά ως αφετηρία τη «σκέψη».⁴ Τέλος, επειδή σημασία έχουν όχι μόνον όσα λέγονται μα και όσα αποσιωπώνται, πρέπει να επισημανθεί ότι ένα μέρος της κριτικής αγνόησε απολύτως τον ηδονισμό του, σαν να μην υπήρχε. Εύλογα μπορεί να αναρωτηθεί κανείς μήπως η αποσιώπηση οφείλεται στην αμηχανία που θα προκαλούσε η ιδιαίτεροτητα του ερωτισμού του.

Η ίδια η ζωή του Καβάφη –ιδίως η ερωτική– ερέθισε και τροφοδότησε την κριτική που, χάνοντας το αντικείμενό της, επιδόθηκε στον σχολιασμό και στη μελέτη της. Στο σημείο αυτό

4. Βλ. π.χ. δύο από τα *Σημειώματα Ηθικής και Ποιητικής*.—Το πρώτο του 1907: «Χθες την νύκτα αίφνης ή την παρελθούσα Τετάρτη και τόσες άλλες φορές έζησα, κ' έπραξα, και φαντάσθηκα, και σιωπηλά ερρύθμισα πιο παράξενες απολαύσεις». Το δεύτερο του 1910: «Η ζωή μου περνά σε διακυμάνσεις ηδονικές, μέσα σε συλλήψεις –πραγματοποιημένες ενίοτε– ερωτικές. Το έργο μου πάει προς την σκέψη. Σωστά έτσι ίσως». Βλ. αντιστοίχως Κ. Π. Καβάφη, *Ανέκδοτα Σημειώματα Ποιητικής και Ηθικής*, Παρουσιασμένα από τον Γ. Π. Σαββίδη, Ερμής, 1983, σ. 42 και 48 = Γ. Π. Σαββίδη, *Μικρά καθαφικά*, Β', σ. 117 και 122).

είναι σκόπιμο ν' ακούσουμε την αντίδραση του Σεφέρη (γραμμένη πάνω κάτω το 1946) για την εμμονή της κριτικής στην ιδιωτική ζωή του ποιητή:

[...] έξω από τα ποιήματά του ο Καβάφης δεν υπάρχει. Και, καθώς πιστεύω, ένα από τα δύο πρέπει να συμβεί: είτε θα εξακολουθούμε να σχολιάζουμε την ιδιωτική ζωή του, συνεχίζοντας τα ευφυολογήματα μιας επαρχιώτικης νοοτροπίας, και φυσικά θα θερίσουμε ό,τι σπείραμε· είτε, ξεκινώντας από το βασικό χαρακτηριστικό του, την ενότητα, θα κοιτάξουμε τί μας λείπει το έργο του, όπου καταναλώθηκε σταλαματιά-σταλαματιά, με όλες τις αισθήσεις.

(*Δοκίμες*, Α', Τκαρος, ³1974, σ. 362)

Το αξιοσημείωτο είναι ότι, εκτός από τον Καβάφη, για κανέναν άλλον λόγιο ή λογοτέχνη μας δεν γνωρίζουμε τόσες λεπτομέρειες για την ιδιωτική τους ζωή (αν και, όσοι αρέσκονται να κοιτάζουν από την κλειδαρότρυπα, πολλά θα είχαν να πουν). Βέβαια, η λογοτεχνική κριτική βρέθηκε μπροστά σε μια πρόκληση: είχε να κάνει όχι με έναν «φυσιολογικό», κοινωνικά αποδεκτό, ηδονισμό αλλά με την ομοφυλοφιλική εκτροπή του, που πρώτη φορά στη νεοελληνική ποίηση αναδυόταν τόσο απροκάλυπτος,⁵ συχνά χωρίς αίσθημα ενοχής και πάντοτε ανώτερος από τον «φυσιολογικό»: οι έννοιες *ανδρεία* ή *τόλμη* αποδίδονται σε αυτούς που αποστρέφονται τους «έρωτες της ρουτίνας», ενώ η *δειλία* χαρακτηρίζει όσους δεν ενδίδουν στη φυσική ροπή τους προς την «έκνομη ηδονή».

5. Προηγουμένως είχαν δημοσιευθεί ελάχιστα, μάλλον, ποιήματα άλλων ποιητών με λεσβιακό περιεχόμενο, δύο από τα οποία αναδημοσιεύονται εδώ, στο Επίμετρο.

Αποτελεί κοινό τόπο το ότι κάθε εποχή διαβάζει τα μεγάλα έργα με τον δικό της τρόπο. Ανακαλύπτει σε αυτά πράγματα που οι άλλοι είχαν παραγνωρίσει, θέτει τα δικά της ερωτήματα και παίρνει τις ανάλογες απαντήσεις – αυτές που ικανοποιούν τις δικές της ανάγκες. Από την άλλη πλευρά, σκοπός του ερευνητή δεν είναι να τις επαινέσει ή να τις καταδικάσει, αλλά να προσπαθήσει να τις ερμηνεύσει. Επειδή πιστεύω ότι οι ερμηνευτικές προτάσεις μας είναι ασφαλέστερες, όταν τα μεμονωμένα γεγονότα τα βλέπουμε συναρτημένα στην κλίμακα αξιών της εποχής τους και τα συνδέουμε με άλλες εκδηλώσεις, με τις οποίες συμπορεύονται ή συγκρούονται, στο πρώτο μέρος της ανακοίνωσής μου, θα επισημάνω μερικά παράλληλα γεγονότα και τάσεις που συγκροτούν το πλαίσιο –ένα μέρος του πλαισίου– μέσα στο οποίο εκδηλώνεται ο ηδονισμός της καβαφικής πώησης. Έτσι μόνο, πιστεύω, μπορούμε ερμηνεύσουμε την εμφάνιση του καβαφικού ηδονισμού στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, να ανιχνεύσουμε τις προϋποθέσεις και τα όριά του, να περιγράψουμε συγκριτικά τα χαρακτηριστικά του και να αποτιμήσουμε την παρουσία του στην ιστορία της λογοτεχνίας μας. Για ευνόητους λόγους, η αναφορά μας στα συμφραζόμενα της εποχής θα είναι περιορισμένη· πρέπει όμως να επαναλάβω την εύστοχη επισήμανση του John Atkins ότι «μια μελέτη για τον ερωτισμό στη λογοτεχνία μπορεί ν' αποκτήσει το πλήρες νόημά της μόνο μέσα στο πραγματικό του περιβάλλον: τον ερωτισμό στην κοινωνία».⁶

6. John Atkins, *Sex in Literature. The Erotic Impulse in Literature*, London, Calder and Boyars, 1970, v. 1, p. 17.